

Balogh Margit

Pehm József és a felekezeti viszályok

Az első világháború és a trianoni sokk közös emlénye egy időre háttérbe szorította a keresztény felekezetek közötti ellentéteket, de azok rövidesen ismét kiújultak. A legtöbb összeütközést az egzisztenciális kérdések váltották ki. Állandó vitatéma volt, hogy az államtól kapott pénzügyi támogatások vajon igazságosan oszlanak-e meg. Katolikusok és protestánsok újra és újra azzal vádolták egymást, hogy a másik fél hívői kisajátítják maguknak a jól jövedelmező állásokat és a befolyásos pozíciókat. A katolikusok protestáns elnyomásra panaszkodtak, míg a reformátusok és evangélikusok csendes és szívós ellenreformációról beszéltek.¹ Különösen a tradíciókat őrző vidéken – ahol mindenki ismert szinte mindenkit – jelentkeztek a felekezeti ellentétek állások, pozíciók, munkahelyek elosztásában.

Pehm Józsefet sem a közéletben, sem magánéletében nem jellemezte a felekezeti türelem, plébánosként gyorsan felborította a város felekezeti békéjét. Számos történetet jegyeztek fel türelmetlenségéről. Volt rá példa, hogy az úrvacsorát osztó adventista és baptista lelkészeket csendőrrel vitette el a városból.² Sokáig emlékezetes maradt az 1922. augusztus 20-ai hősök emlékünnepe is. Pehm esperes-plébános tábori misét végzett, utána beszédet mondott. Méltatta Szent István érdemeit, és elítélte 1514-et és 1918-at. A nyomtatott műsor szerint Pehmen kívül az evangélikus egyház és az izraelita hitközség lelkészei is megáldják a halottak emlékét, csak ők a program végén. A két lelkész meg is jelent teljes papi ornátusban. Mégis csak megtúrt vendégek lettek, még ülőhely sem jutott a számukra. Junger Mózes rabbit egy százados lebeszélte arról,

hogy szerepeljen. Kutass Kálmánt azonban hiába kapacitálták, ő elmondta imáját, áldást kért a hazára és harsány hangon átkot mondott mindazokra, akik viszályt keltenek Magyarországon a magyarok között. Mondogatták is sokan, hogy „a meghívott szereplőket az utolsó percben visszautasítani nem lehet, s a már megírt és kihirdetett műsort még Herkó Páter ellenére is végre kell hajtani”.³ Ez volt az első alkalom, hogy a sajtó Pehm Józsefet helyi „Atyaúristenként” kicsúfolta, benne látva az evangélikus lelkészt és a rabbit ért méltatlan bánásmód forrását. A történekről tudósító hírlapíró Pehmmel hozta összefüggésbe saját fizikai bántalmazását is.⁴

A Nemzeti Egység Pártjának 1933. július 2-ai zalaegerszegi zászlóbontása után a helyi sajtóban megsza-
porodtak a felekezeti számarányról érkező cikkek – visszabontva azt a lelki szivárványhidat, amit Prohászka álmodott meg Pannonhalmán és Debrecen között. A felekezeti elkülönülésre építő frakciózás nemzetbontó hatásával Pehm nem számolt, mindenek elé helyezte a katolikus érdekeket.⁵ A felekezeti ellentétek különösen akkor izzottak fel Zalában, amikor Tabódy Tibor főispán utódjául Kozma Miklós belügyminiszter a református gróf Teleki Béla földbirtokost nevezte ki 1936. október 21-én. Teleki személye azonnal heves vitákat gerjesztett: a majd’ szinkatolikus vármegyébe kálvinista főispán! A helyzetet bonyolította, hogy az új főispán Teleki Tibor grófnak, a kormányzó jó barátjának a fia volt. Teleki kinevezésének bírálatában élen járt Pehm apát, aki kifejezetten erős felekezeti agitációt fejtett ki.⁶ A hivatalos bejelentés előtt megpróbálta megakadályozni Kozmánál mint „ellenforradalmár

¹ A problémakör legújabb feldolgozásaira lásd HATOS 2007, 59–69.; GICZY 2009.

² Vallás és kultúra. Tokics Imre és Szigeti Jenő adventista lelkész televíziós műsora. „Hatoscsatorna”, 2010. november 23. (Az eset Szigeti Jenő édesapjával történt meg.)

³ *Zalavármegye*, I. évf. 59. sz. 1922. augusztus 23. Címoldal: Augusztus 20-ai ünnepségek.

⁴ SZEKERES [1927]

⁵ „Nem engedjük megbontani a felekezetek békéjét.” *Zalai Napló* I. évf. 149. sz. 1933. július 5. Címoldal.

⁶ Erről a Mindszenty egységtörékvéseit méltató elemzések általában megfigyelkednek, lásd pl. MARÓTHY–MEIZLER 1958, 109. és 309–311.; Orvos Levente: *Prohászka hatása Mindszenty bíboros életművére*. <http://orvosl.hu/pdf/prohaszka-mindszenty.pdf> (Letöltés: 2013. március 15.)

társánál” a kinevezést. A belügyminiszter azonban nem változtatott döntésén, „hivatali alkalmasság esetén egy kinevezésnek nem lehet akadálya az, hogy valaki milyen vallásfelekezetű. A keresztény és nemzeti irányzatnak [...] a legnagyobb ártalmára válhat, ha felekezeti százalékszám alapján történik az állásokra való kinevezés” – szögezte le megmásíthatatlan álláspontját az egyébként katolikus belügyminiszter.⁷ Véleménye tükrözte azt a kormányzati gyakorlatot, ami az általános kereszténységet hangsúlyozta a felekezethez való tartozás helyett annak érdekében, hogy az ellentétek ne veszélyeztessék a politikai stabilitást. Pehm azonban ezt nem hagyta annyiban. Nem fogadta el, hogy figyelmen kívül hagyják a „terület osztatlan lelkeségét”, ami nemcsak hitéleti közönyhöz vezethet, de gyengíti a katolikusok egységfrontját a bolsevik „népfronttal” szemben. „Protestáns főispánnal a katolikus Zalában nem lesz kisebb a vörös veszedelem.”⁸ Makacsodására válaszként azonban csupán egy invitálást kapott: ha Pesten járna, keresse meg, és beszélgeszenek a kérdéssel.⁹ Belátást kért Pehmtől Grösz József, a szombathelyi egyházmegye nemrégiben kinevezett apostoli adminisztrátora is: „A gróf úr egyénisége, katolikus felesége elég biztosíték arra, hogy katolikus szempontból megértésre találunk, valószínűleg többre, mint akárhány katolikus főispán részéről. [...] nem tehetünk okosabbat, mint hogy ezt a békát is lenyeljük, és próbálunk hozzá jó képet vágni.”¹⁰

Ám Pehm egyik kifogása épp Teleki házasságára vonatkozott, és – egyébként alaptalanul – azt feltételezte, hogy a református gróf és katolikus felesége egyházjogilag érvénytelen házasságot kötöttek 1921-ben, ráadásul gyermeküket nem katolikus keresztségben részesítették. Pehm plébánosként a vegyes házasságokra vonatkozó kánonokat szinte a kíméletlenségig érvényesítette. Ez esetben az egész problémát árnyalja a katolikusok több évtizedes törekvése a vegyes házasságokat szabályozó állami törvények módosítására, amit legutóbb Serédi Jusztinián hercegprímás ve-

tett fel 1934. szeptember 25-én, a katolikusok XXV. országos nagygyűlésén mondott záróbeszédében.¹¹ Pehm tehát képtelen volt bizalommal fogadni az új főispánt. Visszaulva Grösz ajánlására azt jelezte, hogy „az ajánlottan érkező »békák« jövedele Zalában már bibliai (egyiptomi) méreteket ölt”.¹²

Az apátplébános iratai között számos, több évre visszamenő kimutatás maradt fenn Zala vármegye törvényhatósági bizottságának, intézményeinek, a csendőrség, számvevőség, városi főtisztviselők vallási megoszlásáról. A tanfelügyelőségtől például annak megállapítását kérte, hogy a zalai állami elemi iskolák közül hányban nincs protestáns növendék. A válasz: „a vármegye 46 állami elemi iskolája közül 26-nak nincsen protestáns növendéke”.¹³ A statisztika szemmel láthatóan eleve érdekelte, de nyilván inspirálta Bethlen István miniszterelnök kimutatása az állami, közigazgatási és katonai vezető tisztségek felekezeti megoszlásáról, vagy Bangha Béla, a *Magyar Kultúra* szerkesztője bizalmas adatkérése a vezető állások katolikus és nemkatolikus betöltöttségéről.¹⁴ Zalában Pehm volt az, aki örködött az álláshelyek felekezeti számarányhoz igazodó elosztása fölött. Kapta is sorra a leveleket, jellemzően azzal a panasszal, hogy bár felekezeti békét hangoztatnak felülről, valójában mégis békétlenséget szítanak, amikor katolikus közösségbe protestáns orvost, tanárt, levéltárost, tankerületi igazgatót vagy más hivatalnokot neveznek ki. Az álláshelyek elosztásában Pehm a protestánsok részese-
dését a vármegyei felekezeti arányra (93:7) szeretne visszazorítani. Ezért panaszkodott aránytalan erőviszonyokról, amikor a következőt írta: „Zalában 62 állami hivatalos szerv működik a vármegye mellett és ebből négy nem-katolikus; Nagykanizsán most került egyszerre az államrendőrség élére egy rendőrtanácsos, egy rendőrkapitány és egy fogalmazó. Mindhárom nem-katolikus. [...] a kanizsai rendőrtisztikar – presbitérium. De nem egészen, akad ott a 6 protestáns is – házi katolikus is. Tán ezután

⁷ EPL Mindszenty magánlevéltár, 21. doboz „Teleki főispán” c. iratköteg. Kozma Miklós belügyminiszter levele Pehm Józsefhez. Budapest, 1936. szeptember 29. (ebből derül ki, hogy az apátplébános először szeptember 9-én írt a belügyminiszternek).

⁸ EPL Mindszenty magánlevéltár, 21. doboz „Teleki főispán” c. iratköteg. Pehm József levele Kozma Miklóshoz. Zalaegerszeg, 1936. október 5.

⁹ EPL Mindszenty magánlevéltár, 21. doboz „Teleki főispán” c. iratköteg. Kozma Miklós levele Pehm Józsefhez. Budapest, 1936. október 8.

¹⁰ EPL Mindszenty magánlevéltár, 21. doboz „Teleki főispán” c. iratköteg. Grösz József levele Pehm Józsefhez. Szombathely, 1936. szeptember 21. Eredeti, gépelt, aláírt.

¹¹ „Nemzeti Újság, 1934. szeptember 26. 18. old. (Serédi hercegprímás kétféle lehetőségre tett javaslatot, mindkettő az egyházi házasságkötés elsőbbségét adta volna vissza az 1894-ben bevezetett polgári házasságkötéssel szemben, különbség hatósugarukban volt. Az egyik szerint mindenre nézve megszűnne a polgári hatóságok előtti házasságkötés, míg a másik szerint a vegyes házasságok esetében érvényben maradnának az állami törvények.) A kérdéssel lásd CSIZMADIA 1966, 123–124.

¹² EPL Mindszenty magánlevéltár, 21. doboz „Teleki főispán” c. iratköteg. Pehm József levele Grösz Józsefhez. Zalaegerszeg, 1936. szeptember 22.

¹³ EPL Mindszenty magánlevéltár, 21. doboz, kimutatás.

¹⁴ EPL Cat. D/c. 4024/1929. Serédi Jusztinián 1928-ban folytatott megbeszélést Bethlen Istvánnal a katolikusok számarányáról az állami és közhivatalokban. A hercegprímás ekkor kapott ígéretet a miniszterelnöktől az erre vonatkozó kimutatás elkészítésére. Lásd: BEKE 1992, 269.; EPL Mindszenty magánlevéltár, 21. doboz. Bangha Béla levele Pehm Józsefhez. Budapest, 1932. január 25. Eredeti, aláírt.

már megnyugtató az is, hogy a vármegye területén az állami tisztviselők közt a felekezetének ötszörösével szerepelnek a protestáns rátermettek. [...] Sopron protestáns főispánnak örvend. Zala se viszi el – úgy mondják – szárazon – a maga gyatra 93%-ával. Sopron, Zala, Győr vármegyék egyszerre kaptak nem-katolikus egészségügyi orvosfőnököket.”¹⁵

Pehm apátnak a keresztény egység igazából a katolicizmus győzelmét jelentette, és nem a konvergencián alapuló dialógust. Intranszigienciája, vallási fundamentalizmusa egyrészt egyházi konzervativizmusából következett. De miért is kérnék számon Pehm apáton vagy Mindszenty bíboroson az ökumenizmust? A II. vatikáni zsinatig egy hithű katolikusnak csak családi okból volt megengedett protestáns szertartáson részt venni. Az 1918-as Codex Iuris Canonici 1258. kánonja helytelenítette, ha katolikus pap nem katolikussal „szent dolgokban közösködik” (*communicatio in sacris*). A politikában viszont 1919 óta jelszavá vált a keresztény egység, és az állam elvárta, hogy katonai és civil ünnepeit a felekezetek közösen legitimálják. Az 1926. március 17-i püspökkari tanácskozáson Cesare Orsenigo pápai nuncius épp azt kifogásolta, hogy Magyarországon gyakori a más vallásúakkal történő „veszedelmes közösködés”, így protestáns papokat hívnak meg katolikus rendezvényekre, sőt még közös istentiszteletek is előfordulnak. A Szentszék képviselője helytelenítette politikai megnyilatkozások és gyűlések egybekötését egyházi szertartásokkal, valamint politikai színezetű énekek éneklését a templomokban. Ráadásul XI. Pius pápa 1928. január 6-án kibocsátotta a *Mortalium animos* kezdetű apostoli körlevelét „az igazi vallásegység elősegítéséről”, és ez mindenütt visszavetette az ökumenizmus iránti csírázó lelkesedést: „a katolikusok az ilyen mozgalomhoz nem csatlakozhatnak, és azt nem támogathatják, mert ha ezt megtennék, úgy egy hamis, Krisztus Egyházától nagyon is eltérő vallásnak tekintélyét növelnék.”¹⁶ Azaz a pápa a katolikus egyházon kívüli keresztényeket szakadároknak tekintette, a katolikus hívőknek pedig megtiltotta, hogy az ismételt eretneknek nyilvánított protestánsok vallási egységtörekvéseiben részt vegyenek. A szentszéki üzenetre leggyorsabban Mikes János szombathelyi megyéspüspök reagált, aki körlevélben hívta fel papjai, így Pehm József figyel-

mét a nemzeti ünnepségen vagy más rendezvényeken való „közösködés” tilalmára.¹⁷ Őtöle eddig is hasonló eligazítást kaptak papjai. Amikor Pehm József még újdonsült plébánoshelyettesként azzal szembesült, hogy Zalaegerszegre látogat Kapi Béla evangélikus püspök, zavartan kért tanácsot: „Zalaegerszegen kevés lutheránus van, már a keresztények egymás szeretése is alábbhagyott. De a választás idején magam nagyon kerestem az együttműködést velük. Ha azonban vasárnap, amikor a katolikusok templomban vannak, a papjuk lutheránus templomban lesz: megütközés lesz a vége. [...] Kisebb helyen lelkiismeretemre és saját szegény eszemre hagyatkoznék, de egy megyei székhely teendője több megfontolást kíván. Könnyebben nagyra fujhatják.” A püspök válasza megnyugtatta: megjelenhet a szuperintendens fogadásánál, üdvözlésénél és az ebéden, de istentiszteleten nem, hiszen „nem szokás az, hogy ilyen alkalmakkor a tisztelet megadása abban is megnyilvánuljon, hogy az istentiszteleten is megjelenjünk.”¹⁸

Ahogy lazult a keresztény-nemzeti kurzus „össz-keresztény arculata”, úgy tértek vissza a hitelvi különbségek merev külsőségei. Ezzel a tendenciával is összefügg Pehm József Himnusz-ügye. Már apátként egyszer azzal érdemelte ki a kormánypárti *Zalai Napló* vitriolos cikkét, hogy az 1934. március 15-ei ünnepi szentmise után nem énekelte híveivel együtt a Himnuszt, hanem „tüntetően” kiment a templomból, és otthagya elképedt híveit.¹⁹ Pehm József válaszként levélben azt kérte a lap több előfizetőjétől, hogy mondja le a – szerinte – „katolikus és erkölcsi szempontból” kifogás alá eső lapot, mire Sylvester Péter János, a *Zalai Napló* tulajdonos-főszerkesztője hitelrontás miatt beperelte Pehmet. Sylvester érvelését politikai szempontok határozták meg, mivel szerinte az apátplébános tetteit legitimizmusa irányította: „március 15-e egy olyan magyar nemzeti ünnep, mely árnyékot vet a Habsburg uralkodóházra. Tény az, hogy Habsburg Ottó királyi herceg névnapján és születésnapján a sértett külsőségeiben díszes, pompás szentmiséket tart, Magyarország kormányzójának [...] névünnepein azonban a lehető legszegényesebb szentmiséket tartatja valamelyik káplánjával.”²⁰ Sylvester azzal próbálta meg elnyerni a bíróság rokonszenvét, hogy hangsúlyozta: közel áll a Gömbös-kormány po-

¹⁵ EPL Mindszenty magánlevéltár, 21. doboz, „Prot. front” – Pehm József „Ki bántja!?” c. kézírata, keltezés nélkül [1936 előtt].

¹⁶ http://katolikus-honlap.freeweb.hu/regi1_elemei/Page703.htm (Letöltés: 2013. március 17.); A körlevél korabeli kiadása latinul és magyar fordításban: *Theologiai Szemle* IV. évf. (1928) 5–6.

¹⁷ SzEL Körlevelek 1926. IV. Nr. 1926.

¹⁸ SzEL AC 2884/1920. Pehm József levele Mikes János püspökhöz, Zalaegerszeg, 1920. május 12., és az arra adott válasz, Szombathely, 1920. május 22.

¹⁹ *Zalai Napló*, 1934. március 18.

²⁰ ÁBTTL 3.1.9. V–700/40. 70. fol. Sylvester Péter János beadványa a Szombathelyi kir. Törvényszékhez. K. n. [1934. március]

litikájához, Pehm viszont mindenkiel, „aki szintén a Nemzeti Egység politikáját szolgálja, a legélesebb elvi és gyakorlati harcban áll”, saját politikai és hatalmi törekvéseit pedig a katolikus érdekek védelmének állítja be.²¹

Az eset élénk visszhangot váltott ki a helyi közéletben, foglalkozott vele a képviselő-testület és több katolikus egyesület is. A felzaklatott kedélyek miatt az illetékes zalaegerszegi törvényszék azt kérvényezte, hogy az ügy tárgyalását helyezték át egy másik fórum elé. A testületet alkotó hat katolikus és két protestáns bíró képesnek érezte ugyan magát a pártatlan ítélezésre, de úgy vélték, hogy akármilyen személyi összetételű tanácsot állítanak össze, az félremagyarázásokra adna okot, és az ítélet nem tudná megnyugtani a közvéleményt. A Kúria indokoltan találta a kérvényt „a hívők lelkiéletéhez fűződő, tehát nagyon is indokolt jogpolitikai tekintet” miatt, mivel a konkrét ügyben a katolikus helyi bírák „nagy részének lelki gondozója és egyházi vezére ellen annak papi hivatására is kiterjedő” támadást intéztek.²² Mindez jól jelzi, hogy az 1930-as évek Magyarországon a felekezeti hovatartozás kérdése még mindig mennyire fontos tényező volt, sőt egyre inkább azzá vált. Az ügy tárgyalására a Kúria a szombathelyi törvényszéket jelölte ki. (Ugyanakkor felmerülhet a kérdés, hogy a püspökség székhelyének bírósága minden szempontból semleges fórumnak számított-e?)

1935 májusában a vizsgálóbíró terheltként hallgatta ki Pehm Józsefet, aki tettét lényegében hivatali kötelességként írta le. Azzal érvelt, hogy a püspöki kar által létrehozott egyesületi ernyőszervezetnek, az Actio Catholicának van egy sajtószakosztálya,²³ „melynek az a feladata, hogy a rosszirányú sajtót leküzdje és lehetőleg jó irányba terelje. Azok a sajtóközlemények, melyekkel szemben én az inkriminált levelemben felleptem, nemcsak rossz irányban levőknek, hanem határozottan sértő és támadó irányúaknak voltak tekinthetők.”²⁴ Emellett megemlíthette volna az – ebben a vonatkozásban a székesfehérvári mintát követő²⁵ –

1927-es szombathelyi egyházmegyei zsinat határozatait is, amelyek elrendelték, hogy a plébános a gyónatás és a prédikáció során hívja fel a hívek figyelmét a „rossz” olvasmányok káros hatásaira, valamint azt, hogy tegyen meg mindent a katolikus sajtó terjesztéséért.²⁶

Pehm szenvedélyesen igyekezett megfelelni ezeknek az elvárásoknak. Mintegy ötvenoldalas „védekezése” pontosan megmutatja, hogy milyen alaposan követte nyomon a „rossz sajtó” helyi képviselőjének tevékenységét. Vallomásaiban részletekbe menően elemezte a *Zalai Naplót*, amely – megsemmisítő kritikája szerint – rendszeresen a katolikus hitelvekkel ellentétes állításokat közölt, a „pogányság”-nak csinált hangulatot, bántó profanizálásokat adott teret, katolikusellenes könyveket ajánlott, tekintélyellenes nézeteket hangoztatott, rágalmazta a klerikusokat, erkölcstelen felfogást közvetített, a válást, a női meztelenséget dicsérte. A lap szerinte „a fajtalanságban, erőszakosságban, magzatirtásban és az öngyilkosságok kitergetésében” utazott.²⁷ A bíróságnak végül nem nyílt lehetősége arra, hogy megítélje az esetet, ugyanis Sylvester Péter János – aki talán nem bízott abban, hogy ő kerül ki nyertesként az erőpróbából, és mert napirenden volt vagy lapja fűziója a *Zalai Közönlöny*, vagy megszűnése – visszavonta keresetét.²⁸ (Sylvester Péter János személye még évekig, ameddig csak Zalaegerszegen maradt, bosszantotta az apátplébánost: 1940. január 29-én a *Zalamegyei Újság* név nélkül, de félreérthetetlenül Teleki Béla főispánra értve gyanús érdekköszefonódásra utalt a hírlapíró és a „közéleti előkelőség” között, akik ráadásul figyelmen kívül hagyják a „független bíróság álláspontját”. „Minden ilyen feltételezést, vagy ennek látszatát kelteni akaró eljárást, mint amilyenre a *Zalamegyei Újság* cikke alkalmas, a leghatározottabban visszautasítok!” – nyilatkozta Teleki, kivételesen reagálva a tekintélyromboló cikkekre. Nem történt más, mint a MÉP vármegyei nagyválasztmányi ülésén egyebek mellett elbúcsúztatták a távozó Sylvestert, aki hírlap-

²¹ Uo. 72. fol.

²² Uo. 77. fol. A Magyar Kir. Kúria B.I. 3681/1934/6. sz. végzése. Budapest, 1934. november 7.

²³ A sajtószakosztályok működése azonban általában nem érte el a kívánt hatásokat. Erről lásd GIANONE 2003, 191–192.

²⁴ ÁBTL 3.1.9. V–700/40. 104. fol. Jegyzőkönyv. Készült a sajtó útján elkövetett rágalmazás és hitelrontás vétsége miatt Pehm József és Péter János ellen indított bűnügyben a Szombathelyi Kir. Törvényszéknél, 1935. május 18.

²⁵ KLESTENITZ 2013.

²⁶ A szombathelyi 1927, 152.

²⁷ ÁBTL 3.1.9. V–700/40. 162. fol. Pehm József védőirata.

²⁸ Uo. 200. fol. Sylvester Péter János bejelentése a Szombathelyi Kir. Törvényszékhez. K. n.; MNL ZML IV. 401. b. Zala vármegye főispánjának bizalmas iratai, 2/1935. Dr. Nyáry Miklós ügyvéd levele Tabódy Tibor főispánhoz. Budapest, 1935. július 25. – A lap adóssága miatt Sylvester Péter János 1935. november 15-én Tabódy Tibor főispánra ruházta a *Zalai Napló* kiadásával és felelős szerkesztésével járó engedélyét, cserébe 9398 pengő nyomdai tartozását kiegyenlítették. Megyei kormánylapnak ezután a *Zalai Hírlap* maradt (MNL ZML IV. 401. b. Zala vármegye főispánjának bizalmas iratai, 2/1936. Nyilatkozat. Zalaegerszeg, 1935. november 15. Aláírt, tanúkkal hitelesítve.)

írói munkássága mellett a MÉP vármegyei központi titkára is volt.)²⁹

A sajtópolemia mögötti alapkérdés az volt, vajon elénekelhető-e a Himnusz egy katolikus templomban vagy sem. Ez 1903-ban már a képviselőházig érő vitát kavart. Pehm József akkor tíz éven aluli gyermek volt, de felnőttként hallania kellett az emlékezetes esetről. Akik kifogást emeltek, dogmatikai szempontokra hivatkoztak. A nemzeti himnusz egyik sora – *Megbűnhődte már e nép a multat s jövőndőt* – szerintük katolikus szempontból elfogadhatatlan, a jövőndőt előre nem lehet megbűnhődni, Isten nem bünteti meg a jelenben az embereket egy majdan elkövetendő bűnért, mert így az ember később szabadon vétkezhetne. A megengedőbbek költői képnek és a költői szabadság részének tekintették Kölcsey szavait. Megint mások akként pontosítottak, hogy mivel a versben nem fizikai egyénről (individuum), hanem emberek sokaságáról, a népről van szó, nem lehet dogmatikai hibáról beszélni. A vitát a püspöki kar zárta le: 1903. október 23-ai konferenciáján hitelvi szempontból jóváhagyta és hozzájárult a Himnusz elénekléséhez a katolikus templomokban, igaz, csak a mise végén.³⁰ Pehm apáturat tiszteletlen kivonulásakor hasonló megfontolások vezérelhették, mint a Himnusz templomi éneklése ellen dogmatikai okokból berzenkedőket. Ráadásul Kölcsey Ferenc köztudottan a református vallást követte. És volt némi igazság abban is, hogy Pehm legitimista meggyőződéséből fakadóan túlmént a hitelvi protestantizmusellenességen, mondhatni az ellenreformáció korának gyakorlatát követte, példát merítve Padányi Bíró Márton gyakorlatából. A róla írt könyvét is az apologetika ihlette, és defenzív hitvédelem helyett offenzív katolikus öntudatra sarkallt. Számára semmiképp nem öncélú gyűlölködésről volt szó, hanem a katolikus hit tisztaságának megőrzéséről.

A fentiek fényében elképzelhetetlen volt, hogy Pehm apátplébános bármilyen gesztust tegyen a protestánsok irányába. Korbai Károly, a *Zalavármegye* főszerkesztője a kormányzó hivatalában tette szóvá békétlen magatartását, amivel „zavarja a felekezetek közötti békét és egyetértését, s úgynevezett »sekretyés« papi működésével saját hívei előtt is napról

napra veszíti a közbecsülést és közszeretetet”.³¹ Az árulkodás célja nyilvánvalóan a konkurens *Zalamegyei Újság* megregulázása volt, de Korbai ügyvéd (volt rendőrkapitány, rövid ideig Zalaegerszeg polgármestere) egyébként is régi ellenfele volt Pehmnek. Ő képviselte azt a katolikus órásmestert, akit a plébános nyilvánosan „hitvány, rongy ember”-nek nevezett, amiért a Kisboldogasszony-napi körmenetet üzletajtájában kalappal a fején, cigarettázva várta. Kifakadásáért Pehmnek becsületsértés vétségével kellett bíróság elé állnia, amely meg is állapította bűnösségét, és 200 korona megfizetésére kötelezte (bár az órásmestert is elmarasztalta vallás elleni kihágás miatt).³² Pehm bocsánatkérés helyett a bíróság előtt fenyegetően kijelentette, hogy „az efféle erőyes fellépés talán Egerszegen nem volt szokásban, de ezután szokásban lesz”. „Ezzel a nyilatkozáttal az esperes-plébános úr bejelentette a kultúrharcot” – szögezte le a történelekről nyilatkozó ügyvéd.³³ Amikor 1933-ban kormányrendelet tette állami iskolai szünnapra október 31-ét, a reformáció emléknapját, tiltakozásra szólította fel a vármegyei közgyűlést, hogy ilyesmivel ne veszélyeztessék a nemzeti egységet.³⁴ A protestáns ünnepnek azonban nagyobb hagyománya volt már Magyarországon, semhogy figyelmen kívül lehetett volna hagyni.

A kormányzóparti és református Teleki főispán, illetve a királpárti és katolikus Pehm apátplébános vitái végigkísérték hivatali idejüket. Pehm valamikor 1942-ben gyűjtötte össze kifogásait, de nem sikerült megbuktatnia a főispánt, aki 1944. október 27-ig viselte hivatalát. Érdemes szemelgetni Pehm listájáról: a főispán közigazgatási téren járattan; a szombathelyi megyéspüspök fogadásán udvariatlanul nem jelent meg, míg Kapi Béla református püspököt elkísérte alsólendvai útjára; protestánsoknak osztogatott pozíciókat, az állami gimnáziumi tanároknak már 33 százaléka protestáns. Főbírói tiltakozás ellenére Szepetnekre, egy színgyógyász orvoskörbe hozta a soproni evangélikus lelkész fiát, aki ráadásul 1941-ben németnek vallotta magát. Részrehajló – Sümeg 66 reformátusát templomépítési államsegélyhez juttatta, míg a műemlék plébániatemplom segélyét javaslata nyomán

²⁹ MNL ZML XIV. 23. gr. Teleki Béla főispán személyi iratai, 1906–1944. 6. doboz, 13. pallium, 2. irat. „Öntsünk tiszta vizet a pohárba”, 1940. február 3.

³⁰ KOVÁCS 2009, 145–151.

³¹ MNL ZML IV. 401. b. Zala vármegye főispánjának bizalmas irata, 150/1923. Korbai Károly, a *Zalavármegye* főszerkesztőjének levele Ángyán Béla miniszterelnökségi tanácsoshoz. Zalaegerszeg, 1923. július 17. Közli PAKSY 2006, 316–319:317.

³² SzEL AC 2700/1923. A Zalaegerszegi Kir. Járásbíróság ítélete, Zalaegerszeg, 1922. november 7. és a Zalaegerszegi Kir. Törvényszék Bf.I.437/6/1923. sz. ítélete, Zalaegerszeg, 1923. március 22. (A városi sajtóban – annak függvényében, hogy melyik érdekkörhöz tartozott – vagy csak az órásmester, vagy csak a plébános elítélését írták meg, lásd pl. „Elítélték a körmenet botránkozatót.” *Zalamegyei Újság*, VI. évf. 48. sz. 1923. március 1. 3. old. és *Zalavármegye*, I. évf. 93. sz. 1922. november 10. 3. old.)

³³ *Zalavármegye*, I. évf. 93. sz. 1922. november 10. 3. old.

³⁴ EPL Mindszenty magánlevéltár, 21. doboz, „Prot. front” – gépelt felszólítás a főispánnak címezve, 1933. december.

kétszer is visszautasították. Zalaegerszegen az 1942. november 29-én felszentelt református templom szőszékét faragott Horthy-címer díszíti. Pehm azért is felelőssé tette Telekit, mert meglátása szerint a protestánsok a nyilasokkal kokettáltak: „nem arra volt gondja, hogy a kormányzat szellemében a nyilas vonalat gyengítse, hanem a vármegye katolikus testén protestáns felekezeti erődöt vont végig”.³⁵ Ez volt Pehm legsúlyosabb – méltánytalan – vádja a főispán ellen, annak ellenére, hogy az 1939-es választásokon épp Telekinek köszönhetően indulhatott és győzött kereszténypárti politikus Zalaegerszegen a kormánypárt listáján. „Egyénisége – közérdekű, magánjellegű érintkezések során egyformán – szinte sugározta az abszolút intranzigenciát” – írta Pehmről évtizedekkel később, 1957-ben az egykori zalai főispán. 1945 utáni magatartásának viszont nagy tisztelettel adózott.³⁶

Pehmet a protestánsok minden eredménye, megnyilvánulása, katolikusbírálata, vitája érdekelte. Rendszeresen olvasta a protestáns sajtót, katolikusok és akatolikusok erőviszonyáról minden hírt kijegyzetelt. Raffay Sándor evangélikus püspök 1936-os újévi beszédének szövegében aláhúzta az utóbbi két évtized templomépítési eredményét: több épült, mint az előző évszázadban!³⁷ „A prot. előrenyomulás – sajnos – annyira állandó és már annyira van, hogy a diadalmas katolicizmus már nem is úr” – írta egy nagykanizsai tanácsosnak.³⁸ 1940 tavaszán körlevélben intette a „diplomátáknak” gondolt papságot: „az a célom – írta –, hogy a zalai katolikus papság legyen mindenekelőtt szolidáris, és lehetetlenítse ezzel a prot. fickándozást a 94%-os katolikus vármegyében”.³⁹ 1941-ben Pehm kereszténypárti országgyűlési képviselői kapcsolatait is megmozgatta annak érdekében, hogy a szombathelyi kir. tankerület új főigazgatója katolikus legyen.⁴⁰ A VKM viszont a paritásra hivatkozva egy evangélikus pedagógust nevezett ki. Nyisztor Zoltán, a *Magyar Kultúra* szerkesztője higgadt hangon próbálta elfogadtatni az apátplébánossal: valahová protestáns főigazgatót is ki kell nevezni, ami „... helyi szempontból nagy csapás lehet, de országos szempontból nem lehet sérelemnek elkönyvelni. Különben

is nehéz volna a kultuszkormányt támadnunk, amikor köztudomásúlag az összes minisztériumok közül katolikus szempontból még mindig a kultuszban állunk a legjobban.”⁴¹

Az újságíró állítását nem bizonyíthatjuk, az viszont bizonyosan megtörtént, hogy már hercegprímásként Mindszenty egy falusi bérnialást követő plébániai ebédéről azért távozott, mert kiderült, hogy arra a helyi református lelkész is meg volt hívva. Távozása előtt választásra szólította fel a plébánost: vagy a lelkész marad, vagy a primás. A plébános közölte, hogy nem küldheti el a lelkészt, ha már egyszer meghívta. Erre Mindszenty sarkon fordult és hazament. Viszont másnap reggel küldött a plébánosnak egy piros cingulus viselésére szóló kisebb kitüntetést, engesztelésül. Kár, hogy elfelejtette fiatalkori önmagát, amikor zalaegerszegi plébánoshelyettesként azért habozott megtagadni a lutheránus istentiszteleten való részvételt, mert egy megyei székhely nagy körületekintést kíván. Mindszenty élete utolsó éveiben nagy változás következett be. Első szemponttá vált, hogy partnere magyar vagy nem magyar, vallása csak másodsorban érdekelte. Amerikában egyszer a repülőtéren üdvözölte egy idős református lelkész is. Megölelve üdvözölte „*Kedves magyar testvérem!*” felkiáltással.⁴²

A két hiteles anekdota sokat mond arról a fejlődésről, amelyen Mindszenty életében átment. Gondolkodásának provincializmusa, vármegyei határok közötti mozgásteret meggátolta, hogy a keresztény felekezetek közötti kiengesztelődés híve legyen. Prohászkaival ellentétben nem tett különbséget a tévesnek tartott protestáns eszmék és az ezt követő egyének között.⁴³ Ám horizontja idővel kétségtelenül tágult, mégpedig attól kezdve, amikor felismerte, hogy a nemzeti szocializmus közös ellenség: „*Most, amikor a kereszténység általában van veszélyben – katolikus meggyőződésünk és érdekeink mindenkor szem előtt tartása mellett – rajtunk múljék a protestáns felekezetekkel való t á r s a d a l m i béke, sőt együttműködés lehetősége. Vannak ott is jószándékú és vannak itt is megbízhatatlan emberek*” – írta a papság 1938-as általa összehívott értekezletének taktikai határozatai

³⁵ EPL Mindszenty magánlevéltár, 21. doboz „Teleki főispán” c. iratköteg. De Comité Supremo Comitatus nostri [Vármegyénk főispánjáról]. Pehm József bizalmas összeállítása, keltezés nélkül.

³⁶ Szavait idézi MARÓTHY-MEIZLER 1958, 138.

³⁷ EPL Mindszenty magánlevéltár, 21. doboz, *Budapesti Hírlap*, 1936. január 3. 4. old.

³⁸ EPL Mindszenty magánlevéltár, 21. doboz, Pehm József levele Gazdag Ferenc tanácsoshoz, keltezés nélkül [1937. november 17. után]. Eredeti, autográf.

³⁹ EPL Mindszenty magánlevéltár, 21. doboz, „Teleki főispán” c. iratköteg. Pehm József levele ismeretlen esperesnek. Zalaegerszeg, 1940. április 25.

⁴⁰ EPL Mindszenty magánlevéltár, 21. doboz, „Prot. front” – Közi Horváth József országgyűlési képviselő levele Pehm Józsefhez. Budapest, 1941. január 20. Eredeti, aláírt.

⁴¹ EPL Mindszenty magánlevéltár, 21. doboz, „Prot. front” – Nyisztor Zoltán levele Pehm Józsefhez. Budapest, 1941. január 20. Eredeti, aláírt.

⁴² Rosdy Pál, az *Új Ember* szerkesztőjének írásbeli közlése a szerzővel, 2013. március 6.

⁴³ Lásd KLESTENITZ 2010, 72–87:84–87.

között.⁴⁴ Esztergomi érsekként még nyitottabbá vált. Magatartását ugyan nem mondhatnánk ökumenikusnak, mégis szimbolikus, hogy Mindszenty 1946 november 30-án Debrecenben, a Szent Anna-plébániatemplomban szentelte püspökké Bánáss Lászlót, abban a városban, ahol a katolikusok 1715-ig nem építhettek saját templomot maguknak. A civis város fölött most valóban ott ragyogott Prohászka szírványhídja. A gesztus nem maradt viszonzatlanul. A református sajtó értékelte a kardinális debreceni útját, amit Ravasz László püspök az *Új Ember* szer-

kesztőségének meglátogatásával adott vissza. Mindszenty bizalmatlansága azonban csak oldódott, de soha nem tűnt el. A felekezetek közös sikere volt 1947-ben amikor együtt fellépve sikeresen hártották el a kötelező hitoktatás fakultatívvá tételét. Ez a nyitás nem volt olyan erejű, hogy elfogadják: a kommunista erővel szemben olyan ellenzéki pártot kell létrehozni, amelyben tömörülnek katolikusok és protestánsok is, ő csak katolikus pártban gondolkodott.⁴⁵ Mindez nem csoda: a katolikus egyház is csak nehezen, a II. vatikáni zsinat nyomán fogadta el a vallásszabadság elvét.

Levéltári források

ÁBTL

Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára

AC

Acta Cancellariae

AD

Acta Dioecessana

EPL

Prímási Levéltár, Esztergom

MAL

Magyarországi Mindszenty Alapítvány Levéltára

MNL ZML

Magyar Nemzeti Levéltár Zala Megyei Levéltára

SzEL

Szombathelyi Egyházmegyei Levéltár

Irodalom

A szombathelyi 1927

A szombathelyi egyházmegye zsinati törvénykönyve. Martineum, Szombathely, 1927.

BEKE 1992

Beke Margit (összeáll. és bev.): *A magyar katolikus püspökkari tanácskozások története és jegyzőkönyvei 1919–1944 között.* I. kötet. Aurora, München–Budapest, 1992.

CSIZMADIA 1996

Csizmadia Andor: *A magyar állam és az egyházak jogi kapcsolatainak kialakulása és gyakorlata a Horthy-korszakban.* Akadémiai Kiadó, Budapest, 1966.

GIANONE 2003

Gianone András: *Az Actio Catholica és a sajtó.* Kút II. évf. (2003) 3–4.

GICZY 2009

Gicz Zsolt: *A katolikus–protestáns egyházi kapcsolatok fő vonásai a Horthy-korszak Magyarországon.* PhD-értekezés, ELTE BTK, Budapest, 2009.

HATOS 2007

Hatos Pál: „Világ keresztényei, egyesüljetek!” A keresztény unió dilemmái a két világháború közötti magyar katolicizmusban. *Kommentár* II. évf. (2007) 2. 59–69.

KLESTENITZ 2010

Klestenitz Tibor: *Prohászka Ottokár egyháztörténeti szerepe a „második felekezetképződési korszak” elméletének fényében.* In: *A Székesfehérvári Egyházmegye ünnepi névtára.* Szerk. Mózes Gergely – Pestiné Paics Marianna –

⁴⁴ EPL Processus, 19. doboz, V–700/48. 18. fol. Taktikai határozatok. Eredeti, gépelt. Kiemelés az eredetiben.

⁴⁵ ÁBTL 3.1.9. V–103.458. 117. fol. Feljegyzés Czettler Jenő kihallgatásáról. Budapest, 1951. január 15.

- Smohay András – Ugri Tamás. Székesfehérvári Egyházmegyei Hivatal, Székesfehérvár, 2010.
- KLESTENITZ 2013
Klestenitz Tibor: *A katolikus sajtómozgalom Magyarországon, 1896–1932*. Complex Kiadó Kft., Budapest, 2013.
- KOVÁCS 2009
Kovács Zoltán: *Hetyey Sámuel pécsi püspök (1897–1903)*. In: *Egyházi arcélek a pécsi egyházmegyéből*. Szerk. Fedeles Tamás – Kovács Zoltán – Sümegi József. Fény Kft., Pécs, 2009.
- MARÓTHY-MEIZLER 1958
Maróthy-Meizler Károly: *Az ismeretlen Mindszenty*. Buenos Aires, 1958.
- PAKSY 2006
Paksy Zoltán: *Politikai küzdelmek Zala megyében a két világháború között I. 1918–1931*. Zala Megyei Levéltár, Zalaegerszeg, 2006.
- SZEKERES [1927]
Szekeres Márton: *Egy újságíró kálváriája*. A szerző kiadása, Budapest, é. n. [1927.]

Joseph Pehm and the strife between Christian denominations

The common experience of the First World War and the shock of the Treaty of Trianon put aside the conflicts of Christian denominations for a while but they soon flared again. Most of the conflicts were triggered by existential questions. Catholics and Protestants accused each other again and again of seizing the most lucrative jobs and influential positions. Joseph Pehm's attitudes to the clerical hardships could not be characterized by his religious tolerance either in his public or in his private life. Similar conflicts occurred when Nicholas (in Hungarian: Miklós) Kozma, Minister of Interior appointed a Protestant landowner Lord Béla Teleki to be Lord Lieutenant actually in a county called „Zala”, which was inhabited exclusively by Catholics, on 21st October in 1936. Although Pehm tried lobbying against the decision, the Minister of the Interior insisted on it, as well as demonstrated the government policy in

clerical issues. It emphasized *general Christianity*, instead of belonging to the different denominations in order to avoid a situation when conflicts could have jeopardized political stability.

Pehm kept control of the division of influential positions reflecting the religious ratio. As time passed his horizon broadened undoubtedly, notably from the moment when he realized that National Socialism was a common enemy. While being the Archbishop of Esztergom, he became more open-minded. However, we cannot describe his behaviour as ecumenical. His controversial attitude can be detected in a symbolic event; on 30th November 1946 Mindszenty consecrated László Bánáss as a bishop in St. Anne's parish church in Debrecen („in the civic city”), where Catholics were not allowed to build their own churches until 1715.

Translated by Szilvia Szulyovszky